

LIBOR ŠVANDA

(FACULTY OF ARTS, MASARYK UNIVERSITY, BRNO)

KE KLARETOVĚ SPISU *COMPLEXIONARIUS*

The article deals with Claretus' didactic poem Complexionarius (written before 1348) and provides its description and content analysis. Among other Claretus' writings it is related to Medicaminarius, a regimen sanitatis written in the same decade. The poem of 944 leonine verses describes the four human complexiones (temperaments) and puts them into context of so called septem res naturales. Structure of the poem and content of each chapter is outlined, Claretus' method for characterization of each complexio is introduced, and Salernitan Rule of Health is identified as one of author's sources. As a schooltext, Complexionarius allows us to take a look inside the medical theory as it was taught in the middle of 14th century in Bohemia.

Key words: Medieval Literature, Latin Literature, Didactic Poem, Claretus, *complexio*

Klaretovy spisy *Medicaminarius* a *Complexionarius* vydal Václav Flajšhans v roce 1926 v prvním svazku edice *Klaret a jeho družina*,¹ ale na jejich vzájemnou souvislost upozornil už o tři roky dříve.² Díla jsou si mezi dalšími Klaretovými spisy blízká lékařskou tematikou i formálním zpracováním: jedná se o latinsky psané veršované učebnice a jejich dochované rukopisy jsou nekomentované. První z nich tvoří 718 leoninských hexametřů, *Complexionarius* jich pak obsahuje 944.³ Jejich autor je s velkou pravděpodobností pořídil pro potřebu školní výuky v klášteře

¹ *Klaret a jeho družina. Sv. I: Slovníky veršované. Text z rukopisů upravil a vydal V. Flajšhans. Praha: ČAVU, 1926. Medicaminarius a Complexionarius jsou zde vydány pouze jako přílohy ke Klaretovým veršovaným slovníkům, protože Klaretovo autorství u nich tehdy nebylo bezpečně prokázáno (byť ho vydavatel pokládal za pravděpodobné). Srov. Flajšhans (1926: VII–VIII).*

² FLAJŠHANS (1923: 243).

³ Verš 945 ve Flajšhansově edici *Nam non sum medicus sed sum brevitatis amicus* je pozdějším předávkem, viz VIDMANOVÁ (1978: 201).

v Opatovicích někdy před rokem 1348 a po odchodu do Prahy je zřejmě využíval i ve svatovítské katedrální škole.⁴

Oba texty se dochovaly v kapitulním rukopisu L 52 (fol. 149r–168r)⁵ z první poloviny 15. století, který je však poměrně pozdním opisem. *Complexionarius* se ale dochoval navíc v kapitulním rukopisu M 108 (fol. 33v–44r)⁶ z 60. let 14. století, v němž lze ještě odlišit opis původního autorova textu od pozdějších přídavek rubrikátorů a komentátorů, a tudíž je pro nás nesmírně cenný. Flajšhansova edice, která je problematická i v jiných ohledech,⁷ bohužel tuto skutečnost zastírá a v případě Komplexionáře nám předkládá vnitřně členěný text, jehož podoba je dána pozdější úpravou rubrikátora.⁸

Žánrově patří *Medicaminarius* mezi *regimina sanitatis*, neboť podává souhrn různorodých praktických rad a návodů ohledně správného denního režimu, stravování, odpočinku, jednotlivých léčebných prostředků atd. Více než z poloviny se při tom textově shoduje s oblíbeným svodem lékařských doporučení, který se minimálně od počátku 14. století šířil po Evropě pod názvem *Regimen sanitatis Salernitanum*.⁹ Do značné míry se drží, jak bylo u tohoto žánru zvykem, osnovy dané scholastickým konceptem učení o zdraví a nemoci, od něhož se pak odvíjela lékařská péče a jenž zahrnuje tzv. *sex res non naturales*¹⁰ („šest věcí, které nejsou člověku vrozeny“¹¹): *aer* (ovzduší), *cibus et potus* (strava), *motus et quies* (pohyb a klid), *somnus*

4 K identifikaci Klareta jako autora spisů *Medicaminarius* a *Complexionarius* a k jejich dataci viz VIDMANOVÁ (1980: 213–223).

5 PODLAHA (1922: 230–231, č. 1296).

6 PODLAHA (1922: 334, č. 1468).

7 Přínos edice hned po jejím vydání zpochybnil pro množství věcných i metodických nedostatků VILIKOVSKÝ (1928: 442–453).

8 Viz VIDMANOVÁ (1978: především 195–201, 205–206), kde je také podán zevrubný kodikologický rozbor celého rukopisu.

9 Vydal DE RENZI, SALVATORE – GARZYA, ANTONIO (1852, přetisk 1967 a 2001). O shodách mezi *Medicaminariem* a *Regimen sanitatis Salernitanum* viz ŠVANDA (2012: 209–222). K žánru *regimen sanitatis* viz SCHMITT (1976, 17–35), STŘELICKÁ (2004: 126–135, 144–156), ŘÍHOVÁ (2004: 54–65) a TÁŽ (2010: 45–55). Pro přehled základní zahraniční literatury viz RŮŽIČKOVÁ (2007: 97–124).

10 Scholastické systematické učení o zdraví a nemoci vychází z arabských spisů, které v latinském překladu z 11.–12. století středověku zprostředkovaly hippokratovsko-galénskou tradici (*Tegni Galieni*, *Isagoge Johannitii*, Halyho Abbasse *Liber Pantegni*, Rhazesův *Liber de medicina ad Almansorem*, Avicennův *Canon medicinae* aj.). K tomu i obecně ke konceptu *res naturales – res non naturales – res contra naturam* viz SCHMITT (1999, sl. 750–752), TÝŽ (1976: 17–21), popř. SIRAIŠI (1990: 100–101), STŘELICKÁ (2004: 136–143).

11 Tak překládá ŘÍHOVÁ (2004: 56).

et vigilia (spánek a bdění), *repletio et evacuatio* (vyprazdňování a naplňování) a *accidentia animi* (různá duševní hnutí).

Klaretův *Complexionarius* – jak už název napovídá – chce pojednat o komplexích neboli letorách (dnes místo letora užíváme termíny povaha nebo temperament).¹² Vychází z teorie o tělních tekutinách (*humores*), jež byla rozvinuta už galénskou medicínou, s jistými modifikacemi byla základem lékařské praxe po celý středověk a některé lékařské praktiky na ní založené (např. pouštění žilou) přetrvaly až do 19. století.¹³ *Complexio* každého člověka je podle tohoto konceptu dána mírou vyváženosti základních kvalit teplý – vlhký – studený – suchý, jež jsou zase dány zastoupením živlů v lidském těle (oheň, voda, vzduch, země).¹⁴ Patří mezi tzv. *res naturales*,¹⁵ tedy mezi dispozice, které jsou každému člověku vrozené a lékař je má respektovat a vycházet z nich při péči o zdraví pacienta.

Svojí formou se *Complexionarius* od *Medicaminaria* neliší: obě didaktické básně jsou psány hexametrem s vnitřním rýmem a jejich text je členěn na kapitoly. *Complexionarius* jich má 21 a k poslední z nich je připojený stručný epilóg. První kapitola má povahu úvodu či předmluvy k celému dílu, takže vlastní výklad je obsažen pouze ve 20 kapitolách. Leoninské hexametry mají solidní úroveň, typická je pro ně cézura *pentémimerés* zvýrazněná rýmem. Autor dbá na poziční délky, ale pomíjí délky přirozené (tzv. *Scheinprosodie*).¹⁶

Úvod (v. 1–22) je po literární stránce obzvlášť pečlivě vystavěný.¹⁷ Nejprve obsahuje věnování bratru Marianovi, jehož jméno je ale uvedeno až v posledním verši díla, čímž ho z hlediska literární výstavby efektně rámuje:

v. 1 *O bone germane, si poscis vivere sane,*
v. 2 *hec precepta tene, firmans ea pectore plene:*
 (...)
v. 944 *Sic, pie germane, vives sanus, Mariane.*

12 K etymologii slova letora viz MICHÁLEK (1978: 55–56).

13 SIRAIŠI (1990: 97).

14 K definici pojmu *complexio* viz SIRAIŠI (1990: 101–104).

15 Vedle *complexiones* mezi *septem res naturales* patří *elementa* – živly, *humores* – tělesné šťávy, *membra* – tělesné orgány, *virtutes* – síly působící uvnitř těla, *operationes* – fyziologické funkce, které se odehrávají působením těchto sil, a *spiritus* – jemná látka, jež průběh fyziologických funkcí prakticky umožňuje. Více o nich SCHMITT (1999: sl. 750–751), TÝŽ (1976: 17–18), popř. SIRAIŠI (1990: 101), STŘELICKÁ (2004: 141).

16 VIDMANOVÁ (1980: 217).

17 VIDMANOVÁ (1980: 217) pokládá pečlivě propracovaný úvod, v němž je naznačen obsah spisu, za natolik charakteristický rys Klaretových děl, že ho uvádí jako jeden z argumentů potvrzujících Klaretovo autorství.

První dva i poslední verš básně zároveň sdělují, že jejím obsahem je návod, jak docílit zdravého způsobu života.

Po věnování následuje pasáž s teologickým přesahem (v. 3–10), jež odkazuje k Bohu, dárci života i přírodních léčebných prostředků k jeho zachování, a ke Kristu, k němuž se má upínat naděje člověka, protože je pánem nad životem i smrtí. Teprve potom přichází na řadu chvála medicíny (v. 11–16): pokud člověk ví, co mu škodí a co prospívá, umožňuje mu to pečovat o zdraví a vyhýbat se nemocem. V závěrečné části úvodu autor zasazuje svůj výklad do kontextu soudobé lékařské teorie, konkrétně do oblasti *res naturales*, když mezi nutná poučení zařazuje výklad o *elementa, humores* a *complexiones* (v. 17–19):

*Sex debent esse, que sunt tibi scire necesse:
res, elementa, cadens humor, complexio vadens,
quatuor hinc partes anni cum mensibus artes.*

Uvedené trojverší plní také funkci obsahu, neboť skutečně následující text pojednává postupně o věcech (*res*, v. 23–30), živlech¹⁸ a jejich základních kvalitách (*elementa*, v. 31–104), tělních tekutinách (*humores*, v. 105–122), letorách (*complexiones*, 123–897), čtyřech ročních obdobích (*tempora quatuor anni*, v. 898–937) a stručně nakonec i o měsících (*mensis*, v. 938–941).

Věci (*res*), jimiž se Klaret v úvodu hodlal zabývat nejprve, jsou na začátku druhé kapitoly (v. 23–30) zmíněny pouze okrajově při vymezení, co jsou a co naopak nejsou živly. Z živlů (*ignis, aer, aqua, terra*)¹⁹ se kromě věcí skládají i živé organismy (v. 34, 42–43), jež se po smrti znovu na jednotlivé živly rozkládají (v. 44–46). Živly jsou porovnány co do váhy a jejich uspořádání (nejlehčí oheň nahoře, nejtěžší země dole, viz v. 47–54), poté jsou u každého jednotlivě pojednány jeho vlastnosti (v. 55–80), a to včetně jejich základních kvalit (v. 55: země – suchá a studená, v. 63: voda – vlhká a studená, v. 71: vzduch – vlhký a teplý, v. 75: oheň – suchý a teplý).

Zmíněným základním kvalitám (*siccum, madidum, calidum, frigidum*) autor věnuje třetí kapitolu, kde je mimo jiné dále dělí na aktivní (*calidum, frigans*, v. 88) a pasivní (*siccum, madidum*, v. 89), vypočítává jejich čtyři možné kombinace (v. 90–93) a přiřazuje je znovu jednotlivým živlům

¹⁸ STŘELICKÁ (2004: 137–138) překládá jako základní prvky.

¹⁹ Z metrických důvodů Klaret často používá méně obvyklá synonyma, srov. např. v. 28, kde uvádí výčet živlů v podobě *ops, robus, aer, aqua*, nebo v. 53–54: *tellus, latex, robus, aer*. Z týchž důvodů autor také velmi často střídá adjektiva *humidus* – *humens* – *madidus, calidus* – *calens, coleratus* – *colerans, frigidus* – *frigens* apod.

(v. 94–96). Kombinace základních kvalit živlů a to, zda se od sebe odlišují jednou nebo oběma základními vlastnostmi, pak určují jejich vzájemnou interakci (např. oheň a voda mají protikladné obě vlastnosti, proto spolu vždy soupeří, srov. v. 97–104).

Čtvrtá kapitola je věnována teorii tělních tekutin.²⁰ Ty vznikají z živlů, s kterými se shodují svými základními kvalitami: černá žluč (*melancolia*) odpovídá zemi, hlen (*fleuma*) vodě, krev (*saguís*) vzduchu a žlutá žluč (*cole, colera*) ohni (v. 106–108).²¹ Základní kvality pak určují jejich další vlastnosti (barvu, stálost, hustotu...)²² Z tělních tekutin se skládají všechny tělesné tkáně (v. 109, 119–122).

Teprve v páté kapitole začíná rozsáhlý výklad o *complexiones*. Podle převládající tělesné tekutiny může být člověk označen jako *persona melancolica, fleumatica, colerata* nebo *sanguinea* (v. 123–127). *Complexio* je vždy dána směsí (*mixtio*) základních kvalit živlů (*elementa*), věcí (*res*) a substance označované jako *spiritus*²³. Je do jisté míry proměnlivá, protože vliv na ni mají okolnosti jako kraj, podnebí, strava, zvyky nebo lidský věk. Tělesné změny způsobené věkem jsou všem společné a Klaret pro každé období lidského života uvádí jejich charakteristické základní kvality (v. 179–198):

| | | |
|----------------------|---|-------------------------|
| <i>aetas prima</i> | – <i>infans, puer, adolescens</i> (postupně do 24 let): | <i>calidus, humens</i> |
| <i>aetas secunda</i> | – <i>iuvenis</i> (do 40 let), <i>vir</i> (do 60 let): | <i>calidus, siccus</i> |
| <i>aetas tertia</i> | – <i>senex</i> (do 80 let), <i>decrepitus</i> (nad 80 let): | <i>frigidus, siccus</i> |

Praktickým využitím těchto poznatků je pak doporučení v oblasti stravování: *iuvenis* by se měl vyhýbat teplým jídlům, *vir* by měl upřednostnit jídla vlhká, *senex* zase teplá a vlhká. Kapitola pak končí výkladem o nezbytnosti každého z živlů pro tělo: země a voda jsou důležité pro jeho stavbu, vzduch a oheň pak pro životní funkce (v. 218–221).

Šestá kapitola pojednává o vlivu základních kvalit na stavbu lidského těla, respektive na některé jeho části a orgány.²⁴ Tělo je v ideálním případě

²⁰ O nich blíže SIRAIŠI (1990: 104–106).

²¹ Srov. STŘELICKÁ (2004: 137–138).

²² V. 114–118: *siccum – nigrum* nebo *nimis album, durum; frigans – album, tardum; calidum – rubeum* nebo *citrinum, velox; humens – viride, molle*.

²³ *Spiritus* patří mezi *res naturales*, vzniká v srdci z dýchaného vzduchu a tepnami je přenášen do celého těla. Působí jako hybatel tělesných funkcí. Viz SIRAIŠI (1990: 103) a SCHMITT (1976: 17–18).

²⁴ Např. o mozku je řečeno, že je vlhký a studený. Pokud je mozek teplý, projeví se to u člověka rudými vlasy; příliš teplý mozek má za následek černé, tuhé a kudrnaté vlasy a pleš nad čelem; suchý mozek je příčinou tuhých vlasů a plešatosti; příliš studený mozek způsobuje, že vlasy jsou bílé a rovné (v. 242–248).

v rovnováze, tedy není příliš suché, vlhké, teplé nebo studené, svaly nejsou příliš měkké ani příliš tvrdé, výška je střední, barva kůže není příliš světlá nebo naopak příliš tmavá atd.

Následuje podrobný výklad o jednotlivých *complexiones*: v 7.–10. kapitole se detailně píše o sangvinicích (*complexio sanguinea*), v kapitolách 11.–13. o flegmaticích (*fleumatici*), kapitoly 14.–16. jsou věnovány melanholikům (*melancolici*) a kapitoly 17.–20. pojednávají o cholericích (*regimen colere*). Ve všech čtyřech případech autor postupuje přibližně podle následující osnovy, jejíž jednotlivé body se mohou do značné míry prolínat:

- 1) výklad o tělní tekutině, podle které je daná *complexio* pojmenována, a o jejích základních kvalitách; dále je uveden převládající živel, orgán (nebo část těla), s kterým je tekutina spojována, roční období, nebeské těleso, znamení zvěrokruhu a případně další charakteristické atributy

Tělní tekutiny a jejich kvality, živly, orgány, roční období, nebeská tělesa a znamení u Klareta:

| <i>humor</i> | <i>qualitas</i> | <i>elementum</i> | <i>membrum</i> | <i>pars anni</i> | <i>constellatio</i> | <i>signum</i> |
|-------------------|-------------------------|------------------|---------------------------------------|-------------------|------------------------|------------------------|
| <i>sanguis</i> | <i>calidus, humens</i> | <i>aer</i> | <i>cor</i> | <i>ver</i> | <i>Iuppiter, Venus</i> | <i>Aries</i> |
| <i>fleuma</i> | <i>frigens, humens</i> | <i>aqua</i> | <i>caput</i> ²⁵ | <i>hyems</i> | <i>Luna</i> | <i>Pisces, Scorpio</i> |
| <i>melancolia</i> | <i>frigidus, siccus</i> | <i>terra</i> | <i>splen, ossa</i> | <i>(autumnus)</i> | <i>Saturnus</i> | <i>Thaurus</i> |
| <i>colera</i> | <i>calidus, siccus</i> | <i>ignis</i> | <i>epar, cistis fellis, stomachus</i> | <i>estas</i> | <i>Mars</i> | <i>Cancer</i> |

- 2) zvláštnosti vnitřní tělesné stavby a fyziologie: pozornost je věnována cévám, srdci, hlavě, mozku, játrům, žaludku, ledvinám, moči atd.:

| <i>sanguineus</i> | <i>fleumaticus</i> | <i>melancolicus</i> | <i>coleratus</i> |
|--|--|---|--|
| – <i>vene distense, motive, grosse</i> – <i>cor calidum, velox</i> – <i>epar calidum</i> – <i>cerebrum humens</i> | – <i>arterie stricte</i> – <i>debile cor, pauco sanguine pastum</i> – <i>ossa exigua</i> – <i>stomachus frigens</i> | – <i>vene cum pauco sanguine stricte</i> – <i>cor calidum, sanguis niger, grossus</i> – <i>caput durum, forte, cerebrum frigens</i> – <i>sensus perfecti</i> | – <i>ample vene, vivaci sanguine plene</i> – <i>cor magnum</i> – <i>caput debile, artum, parvum, cerebrum frigidius et modicum</i> – <i>sensus perfecti</i> |

²⁵ Hlava není zmíněna explicitně, ale odkazuje na ni v. 451: *De cuius regno presens datur undique sermo.*

| <i>saguineus</i> | <i>fleumaticus</i> | <i>melancolicus</i> | <i>coleratus</i> |
|--|---|---|---|
| – <i>os gerit multas spumas</i> – <i>ampla pupilla</i> – <i>testes cum renibus calidi</i> <i>etc.</i> | – <i>sperma fluidum</i> – <i>urina pallida, spissa vel alba</i> <i>etc.</i> | – <i>epar calidum</i> – <i>os stomachi ardens</i> – <i>semen spissum, modicum frigans, grossum</i> – <i>urina glauca, fusca, grossa</i> <i>etc.</i> | – <i>stomachus calidus</i> – <i>fel nimium grande</i> <i>etc.</i> |

3) vnější fyzické rysy: Klaret si vždy všímá vlasů, kůže, hlasu a vnější tělesné stavby; potom uvádí i další rysy charakteristické pro jednotlivé *complexiones*:

| <i>saguineus</i> | <i>fleumaticus</i> | <i>melancolicus</i> | <i>coleratus</i> |
|---|--|--|--|
| – <i>crines subrubei, recti, non calvus</i> – <i>caro rubea, non pinguis, consolidata</i> – <i>vox acuta, grossa</i> – <i>gene rubefacte</i> – <i>palpebre medie</i> <i>etc.</i> | – <i>crines recti, molles, albi; non cito canescit, raro calvescit</i> – <i>corpus carnosum, crebro sub ventre pinguescit, facies pinguis</i> – <i>color albus</i> – <i>vox mollis</i> <i>etc.</i> | – <i>crines subruffi, postea glauci</i> – <i>corpus macrum, tenuis, tarde crescit, cito senescit</i> – <i>cutis aspera, immunda, pillosa, color luteus</i> – <i>vox severa</i> <i>etc.</i> | – <i>crines ruffi vel nigri, sepe calvicium</i> – <i>corpus longum, macrum, altum; gracilis, subtilis</i> – <i>cutis alba/pallida vel nigra cum capillis albis, ruffis vel nigris</i> <i>etc.</i> |

4) povahové rysy: u každé letory autor uvádí, zda je pro něho charakteristická radost nebo smutek, výřečnost nebo naopak zamlklost, bázlivost nebo odvaha, štědrost nebo šetrnost, učenlivost nebo neschopnost se učit apod.; jak je patrné i z níže uvedeného výčtu, autor nejlépe hodnotí povahu sangviniků:

| <i>saguineus</i> | <i>fleumaticus</i> | <i>melancolicus</i> | <i>coleratus</i> |
|--|--|---|---|
| – <i>operando letus, mens gaudens, rixatur raro</i> – <i>largus, altus, pulker, amans, hilaris, ridens, cantans, audax, benignus</i> – <i>urbanus, omnibus carus, nunquam avarus</i> – <i>addiscens, multa libens fatur, mandere vel bibere dulcicia vult</i> | – <i>tardius irascens, derisor, subsanator</i> – <i>pudicus, non altus, latus, timidus, parcus, blandus</i> – <i>somnolentus, piger, tardus</i> – <i>ebes discit, multum dormitat, fercula poscit, modicum bibit, vitat consortia hominum</i> – <i>producit natas ad</i> | – <i>letatus raro, invidus, vilis, avarus, tristis, cupidus, timidus, piger, devotus, parcus, tenax</i> – <i>proditor; bonum dampnat, nulli confidit, mala cogitat, paucum sermonem dat, suspiciosus, querit tenebras et vindictam</i> – <i>quod semel incipit,</i> | – <i>celer, acer, mobilis, agens, sapiens, prudens, ingeniosus, aptus, timidus simul et audax, sollicitus</i> – <i>mendax, fallax frequenter; raro fidus, irascens, furibundus, furiosus, impius</i> – <i>loquax, prodigus, ebrius est largus, sobrius parcus</i> – <i>diliget ardentem;</i> |

| <i>saguineus</i> | <i>fleumaticus</i> | <i>melancolicus</i> | <i>coleratus</i> |
|---|--------------------|--|---|
| <i>adhibere, ardentem luxuriatur etc.</i> | <i>ortum etc.</i> | <i>non perficit – studio non capax, vigilans semper etc.</i> | <i>magis bibit, multum cupit, consilium varium sumit etc.</i> |

5) tzv. *regimen*²⁶, tedy soupis konkrétních rad a doporučení pro člověka dané letory, jenž chce pečovat o své zdraví.

Obsahuje téměř výhradně dietetické rady, zejména, kterým potravinám se má člověk vyhýbat a které by si měl (v tom kterém ročním období) naopak dopřávat, aby jeho *complexio* zůstala vyvážená. Určitým principem se přitom zdá být snaha, aby převažující tělesná tekutina nepřekročila svou míru, čehož je obvykle docíleno podáváním potravin a nápojů s opačnými základními kvalitami.²⁷ Např. *fleumaticus* je varován před požíváním čerstvého sýra (v. 551), protože stejně jako *fleuma* má povahu vlhkou a studenou; naopak je mu doporučeno pít víno (v. 540), jehož podstata je suchá a teplá.²⁸ Není to však princip zdaleka jediný a mnohdy převáží jiné důvody pro upřednostnění nebo naopak zamítnutí určité potraviny.

Závěrečná kapitola popisuje čtyři roční období a jejich vliv na lidské zdraví: Jaro vyhovuje melancholikům a starcům, hůře ho snášejí sangvinici a děti; doporučují se teplé a suché potraviny. Léto je vhodné pro flegmatiky a naopak horší pro choleriky; autor doporučuje požívat jídla studená a vlhká; má se méně jíst a naopak více pít. Podzim hovoří sangvinikům a nepříznivý je pro melancholiky; mají se jíst teplá a vlhká jídla, je třeba se vyhnout jelení a zaječí zvěřině. Zima přeje cholerikům a naopak nevyhovuje flegmatikům; doporučena je strava teplá a suchá; člověk by měl více jíst a méně pít.

| | <i>ver</i> | <i>estas</i> | <i>autumpnus</i> | <i>hyemps</i> |
|----------------------|---------------------------|--------------------------|----------------------------|------------------------|
| <i>melius valent</i> | <i>melancolici, senes</i> | <i>fleumatici</i> | <i>sanguinei</i> | <i>colerantes</i> |
| <i>peius valent</i> | <i>saguinei, pueri</i> | <i>colerantes</i> | <i>melancolici</i> | <i>fleumatici</i> |
| <i>escis utatur</i> | <i>calidis, siccis</i> | <i>frigidis, humidis</i> | <i>calidis, humentibus</i> | <i>calidis, siccis</i> |

²⁶ Klaret tohoto termínu užívá ve v. 715 a v. 845.

²⁷ Explicitně je to řečeno ve v. 539: *frigida non cupiat nec hic humida fercula tangat*. Verš se týká flegmatika, jehož dominantní kvality jsou právě vlhká a studená.

²⁸ K povaze uvedených potravin viz např. COGLIATI ARANO, LUISA [ED.]. 1976. *Tacuinum sanitatis. Das Buch der Gesundheit*. München: Heimeran, 107, 123.

Ačkoli autor si v úvodu svého díla předsevzal, že pojedná i o jednotlivých měsících roku, věnuje jim pouze jedno čtyřverší před závěrečným epilogem. V něm mimo jiné konstatuje, že své dílo už končí, protože jen hlupák nezná míru a že si čtenář má poučení o měsících vyhledat jinde (940–941):

*Nam satis est multum, nimium dat noscere stultum:
hos alias mire positos poteris reperire.*²⁹

Výklad o dvanácti měsících je obsažen v Klaretových spisech *Medicaminarius*³⁰ a *Astronomicus*³¹, které vznikly v přibližně stejné době jako text, kterým se zabýváme. Není však zřejmé, zda uvedené verše odkazují přímo na *Medicaminarius* (*Astronomicus* pravděpodobně vznikl až po *Complexionariu*),³² nebo na jiné dílo.

Otevřená zůstává otázka pramenů. Klaret sám v textu odkazuje na Aristotela (v. 754, 833), Avicennu (v. 694), Arnolda (míněn pravděpodobně Arnaldus de Villa Nova, v. 821) a na blíže neurčené *poema* (v. 337, 454, 796). Flajšhansova edice zdroj uvedených míst neuvádí.³³ Je více než pravděpodobné, že autor neodkazuje na spisy uvedených autorů, nýbrž na výběry z různých textů, které ve 14. století v mnoha verzích kolovaly po Evropě a obsahovaly sentence, jimž jména lékařských autorit zajišťovala patřičnou váhu. Klaret navíc zmíněný materiál zajisté upravil, aby vyhovoval obsahově i formálně jeho didaktické básni. I z toho důvodu je velmi obtížné se jednotlivých pramenů dopátrat.

Je však jisté, že slovem *poema* Klaret odkazuje na tematicky uspořádaný soubor lékařských rad, doporučení a sentencí z oblasti teorie medicíny, který dnes známe jako *Flos medicinae* nebo *Regimen sanitatis Salernitanum*. Uvedené veršované dílo (nebo alespoň jeho části) bylo ve 14. století velmi oblíbené a šířilo se zvláště v univerzitním prostředí v četných variantách.³⁴ Pokud *Complexionarius* srovnáme s de Renziho edicí salernského regimi-

²⁹ Flajšhansův výklad verše 940, který předpokládá Klaretovo nedochované dílo *De stultis*, viz FLAJŠHANS (1926: 205), zpochybnila VIDMANOVÁ (1980: 217).

³⁰ FLAJŠHANS (1926: 246–247).

³¹ FLAJŠHANS (1928: 127–131).

³² K dataci viz VIDMANOVÁ (1980: 217–218).

³³ V případě *Medicaminaria* Flajšhans na zdroj textu upozorňuje, byť neúplně a spíše sporadicky, srov. např. v. 103, 191–194 aj. (FLAJŠHANS 1926: 248, 251).

³⁴ Tvorba nebo alespoň opisování a doplňování takových textů bylo součástí studia na lékařských fakultách, viz ŘÍHOVÁ (2004: 57).

na,³⁵ nalezneme shody pouze na čtyřech místech, a to v charakteristikách jednotlivých *complexiones*:

| | |
|------------------------|---------------------------------------|
| <i>Complexionarius</i> | <i>Flos medicinae Scholae Salerni</i> |
| v. 338–339 | v. 1178–1179 |
| v. 455–456 | v. 1190–1191 |
| v. 601–602 | v. 1196–1197 |
| v. 797–798 | v. 1184–1185 |

Klaret se přitom ve všech případech k citování přiznává, byť uvedené verše jsou uvozeny slovy odkazujícími pouze na blíže nespecifikované básnické dílo (*dicta Poete, Poema, versus, signa poetica*).

Didaktická báseň *Complexionarius* byla napsána jako veršovaná učebnice. V tehdejší Evropě vznikla řada podobných textů a ten Klaretův mezi nimi svojí literární kvalitou nijak nevyčínívá.³⁶ V českém prostředí se nám však spisů tohoto druhu mnoho nedochovalo a tento si zaslouží naši pozornost i proto, že nabízí zajímavý vhled do teorie medicíny v podobě, v jaké byla u nás pěstována v druhé polovině 14. století.

BIBLIOGRAFIE

- FLAJŠHANS, VÁCLAV. 1923. „Klaret.“ *Listy filologické*, 50, 232–244.
- FLAJŠHANS, VÁCLAV [ED.]. 1926, 1928. *Klaret a jeho družina. Sv. I: Slovníky veršované. Sv. II: Texty glosované*. Praha: ČAVU.
- MICHÁLEK, EMANUEL. 1978. „Letora.“ *Naše řeč*, 61, 55–56.
- PODLAHA, ANTONÍN. 1922. *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské. Díl II*. Praha: ČAVU.
- DE RENZI, SALVATORE – GARZYA, ANTONIO [EDS.]. 2001. „Flos medicinae Scholae Salerni.“ In *Collectio Salernitana I*. Napoli: M. D'Auria, 445–516.
- RŮŽIČKOVÁ, DANA. 2007. „De naturis rerum esibilium et potabilium. Regimen sanitatis in the Summa recreatorum compilation.“ *Graeco-Latina Brunensia*, 12, 2007, 97–124.
- ŘÍHOVÁ, MILADA. 2004. „Sanitatem conservare. K typologii jednoho druhu středověké literatury.“ *Listy filologické*, 127, 54–65.
- ŘÍHOVÁ, MILADA A KOL. 2010. *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*. Praha: Paseka.
- SCHMITT, WOLFRAM. 1976. „Geist und Überlieferung der regimina sanitatis.“ In COGLIATI ARANO, LUISA [ED.]. *Tacuinum sanitatis. Das Buch der Gesundheit*. München: Heimeran, 17–35.

³⁵ DE RENZI, SALVATORE – GARZYA, ANTONIO. 2001.

³⁶ Viz VIDMANOVÁ (1980: 213).

- SCHMITT, WOLFRAM. 1999. „Res naturales.“ „Res non naturales.“ „Res praeter naturam.“ In *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 7. Stuttgart – Weimar: Metzler, sl. 750–752.
- SIRAIŠI, NANCY G. 1990. *Medieval and Early Renaissance Medicine: an Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- STŘELICKÁ, DANA. 2004. *Summa recreatorum. Středověký sborník intelektuální zábavy*. (Dizertační práce.) Brno: Masarykova univerzita.
- ŠVANDA, LIBOR. 2012. „Klaretův Medicaminarius: jeho obsah a základní pramen.“ *Graeco-Latina Brunensia*, 17, 2012, 2, 209–222.
- VIDMANOVÁ, ANEŽKA. 1978. „Prolegomena k latinským spisům mistra Klareta.“ *Listy filologické*, 101, 193–207.
- VIDMANOVÁ, ANEŽKA. 1980. „Mistr Klaret a jeho spisy.“ *Listy filologické*, 103, 213–223.
- VILIKOVSKÝ, JAN [REC.]. 1928. „Klaret a jeho družina.“ *Bratislava*, 2, 1928, 442–453.

RESUMÉ

Příspěvek je věnován Klaretově didaktické básni *Complexionarius*, jejímu popisu a obsahovému rozboru. V kontextu dalších Klaretových děl má spis svým tématem i dobou svého vzniku (pravděpodobně 40. léta 14. století) blízko k regiminu *Medicaminarius*, zaměřen je ovšem úžeji na výklad o lidských *complexiones* (povahách) a o jejich proměnách. Pozornost je věnována struktuře textu a tomu, jakým způsobem se v něm odráží nauka o *septem res naturales*. Autor třídí Klaretovy poznatky k jednotlivým *complexiones* a nově identifikuje některé textové shody s obdobným výkladem v díle *Flos medicinae Scholae Salerni*. Jako učební text *Complexionarius* poskytuje vhled do jedné z oblastí teorie medicíny, jak byla v českém prostředí pěstována v polovině 14. století.

svanda@phil.muni.cz

